

ДЕЩО ПРО ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ПОРТРЕТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

До розв'язання глобальної проблеми „мова і людина” науковці підходять системно, різними шляхами досліджуючи національну специфіку мови, особливості мовлення представників різних соціальних груп, ідіомовлення конкретних носіїв мови. Будь-які аспекти вивчення цієї невичерпної проблеми (біологічний, психологічний, соціальний, культурологічний, особистісний та інші) становлять науковий інтерес, репрезентують окремі галузі науки про мову. Слушно відзначено, що „час узагальнень ще далеко, але час збирання фактів, накопичення матеріалів уже прийшов” [9, с. 6]. Сьогодні найактуальнішим є не створення абстрактних моделей носія мови, а комплексні практичні дослідження мовної практики реального носія мови.

На сьогодні наявні різні визначення поняття *мовна особистість*, де репрезентовано філософські, соціологічні чи психологічні погляди на суспільно важливу сукупність фізичних і духовних властивостей людини, мовленнєві вміння й навички. Найпоширенішим є тлумачення Ю. М. Караулова, за яким мовною особистістю називають сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення й сприйняття нею текстів, які різняться ступенем структурно-мовної складності, глибиною й точністю відображення дійсності, певною цілеспрямованістю [4, с. 3]. По-іншому трактує це поняття Л. В. Струганець, яка вважає, що мовною є особистість, виражена в мові (текстах) і через мову, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів, яка акумулює в собі психічний, соціальний, культурний, етичний та інші компоненти, переломлені через її мову, її дискурс [11, с. 131]. Це визначення суголосне з таким: „Мовною особистістю вважають суб'єкт, здатний здійснювати мовленнєву діяльність” [5, с. 73]. Розширює дефініцію аналізованого поняття О. О. Пушкін, зауважуючи, що це „особистість, яка володіє сукупністю дискурсних здібностей”, має здатність самостійно створювати тексти [6, с. 52]. Мовну здатність прийнято визначати й на підставі аналізу продуктованих текстів, у яких зафіксовано уявлення про мову та функціонування її одиниць, і на підставі готовності й можливості створювати та сприймати мовлення. Здатність породжувати „я-тексти” оцінюють як наративну (оповідну) компетентність [2].

Л. М. Синельникова доводить, що дискурсивний підхід до визначення цього поняття розкриває нові можливості для конструктивного наповнення поняття *мовної особистості*, оскільки дискурсивна особистість – носій реального життєвого досвіду, суб'єкт соціальних дій та інтеграцій [8, с. 50]. Опис дискурсивної особистості може спиратися на такі характеристики дискурсу: дискурс – це спілкування засобами тексту; спосіб організації мови в мовленні; комунікативна подія, яка виявляє інтерсуб'єктність; функціональний вибір і здійснення мовленнєвих настанов; сукупність усього висловленого й вимовленого [8, с. 44].

Для вияву засад, на яких здійснено портретування сучасного мовця, важливою є інформація, яка містить свідчення про загальний портрет мовця певного регіону чи типового представника етносу. Загалом сукупний портрет, на нашу думку, можна створити, використовуючи історичний матеріал, зокрема фольклорні матеріали, твори художньої літератури минулих століть, а сучасний портрет пересічного мовця – спираючись на загальні уявлення жителів краю, соціолінгвістичне опитування. Оскільки питань під час його проведення може бути багато, то й портрет створюватиметься більш чи менш повний.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб показати, на яких засадах ґрунтуються уявлення українців про мовні якості особистості.

У науковій літературі немало сказано про те, яким має бути слово в устах людини, а отже, і яким має бути мовець. За Біблією, слово має бути правдивим, необлудним; доречним; богобоязливим; небагатослівним; добрим, доброзичливим, добродійним; розсудливим,

неквапливим; відкритим, відвертим; терпеливим, стриманим, поблажливим; лагідним, несварливим [1, с. 52–53]. Ці вимоги до мовця сформульовано як заповіді, які ми знаходимо в Біблії. З них чи не вперше постає портрет людини суспільства, дискурсивної особистості, яка ввібрала культурні надбання мовної спільноти, представником якої себе вважає.

У сучасних наукових працях звернено увагу на образ ритор, який повинен мати всі ознаки елітарної мовної особистості. Це особистість, якій притаманна свобода в текстопородженні будь-якого тематичного й жанрово-стилістичного оформлення; висока продуктивність переробки всіх почутих і прочитаних текстів; значний обсяг активного словника; володіння всіма функціонально-стильовими різновидами літературної мови; сполучення різностильових елементів мовлення, яке є адекватним щодо мети й завдань спілкування; вільне володіння усною та писемною формами мовлення й безпомилковий вибір форми мовлення залежно від комунікативних цілей; дотримання етичних норм, усіяка повага до адресата [7, с. 29].

Існує низка ознак, які визначають образ ритор. Ці ознаки поділяють на три групи: перша з них містить вимоги до зовнішнього вигляду ритор, друга визначає внутрішні якості особистості, третя характеризує вміння спілкуватися з людьми [10, с. 46].

Образ елітарної мовної особистості постає з народних прислів'їв та приказок, у яких актуалізовано риси дискурсивної особистості, що характеризують її як носія культури українського етносу. Це вміння говорити тільки потрібні речі, обережне ставлення до слів поцінування, значення доброго слова, гарна, досконала обізнаність мовця з предметом розмови тощо: *Умій сказати, умій і змовчати; Слово – не полова, язик – не помело; Шабля ранив голову, а слово – душу; Від теплого слова і лід розмерзає; Слово – не стріла, а глибше ранив; Добре слово варте завдатку; Не говори, що знаєш, а знай, що говориш* тощо.

Якщо говорити про мовний портрет українця як елітарної дискурсивної особистості середини й кінця XIX ст., то він створений класиками українського слова, зокрема Г. Ф. Квіткою-Основ'яненком [12, с. 130–132] та іншими письменниками. Питання „творця людської поведінки”, за словами І. Я. Франка, порушують проблему моральної зvierодності, нікчемності та животіння. На протигагу панівному класу, якому властиве замулення душ, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко створює образ духовно багатий простої людини. Це національно свідомий особистість, яка вміє цінувати свою мову задля неї самої, задля її абсолютної вартості без усяких практичних міркувань. Вона ввібрала культурні надбання українців: згадаймо мовні партії Шельменка („Шельменко-денщик”), Марусі („Маруся”), Оксани („Сердешна Оксана”), Івги („Козир-дівка”), насичені прецедентними текстами, збагачені простотою викладу, але глибиною думки. Герої творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка не тільки зберігають вікові надбання української мови, а й свято сповідають принципи, закладені в народних прислів'ях, приказках.

Немало свідчень про мовні вподобання українців містять також прізвища. Наші предки звертали увагу на володіння зразковим мовленням чи добре володіння засобами української мови. Тому в антропоніміконі українців є прізвища *Мова, Мовенко, Мовлян*. Вони відзначали також такі риси людини, як схильність до розмов – *Балака, Балакин (Балакін)*; здатність людини до пустих, неправдивих розмов – *Баламут, Баламутенко*; брехливість – *Бреховський, Брехунців, Бреценко*; схильність до довгих розмов чи, можливо, уміння гарно говорити – *Говір, Говоруха, Говорухин, Говоруценко, Говорюценко*; звичку голосно говорити – *Репетун, Репетува, Репетюк*; навмисне догоджання, говоріння приємних речей – *Лещенко, Лещинин*; мовчазну вдачу – *Мовчан, Мовшук*; тихий характер – *Рахман* (див.: *рахманний* ‘смирний, тихий, спокійної вдачі’ [ВТССУМ, с. 1203]).

Промовистими є прізвища, у яких відображено вади мови звуків співрозмовником – *Гаркавенко, Гаркавлук, Гарковенко, Гарковець, Гарковський, Гаркуша, Гаркушенко, Гаркушин, Гарькавий, Гарькун; Кряк, Кряквин, Крячко, Крячок; Рикало, Риків, Рикота; Хрипка, Хрипун, Хрипченко; Шепетько, Шепетюк; Шепіло, Шепітько; Шептенко, Шептура; Шепеленко, Шепель, Шепельов; Шипик, Шипіло; Шипко, Шиповський, Шипулин; нерозбірливість мови – Лепетува, Лепешко; хворобу – Німий, Німченко, Німчук* (нерідко

дослідники співвідносять подібні прізвища з найменуваннями за національною ознакою); невміння чітко висловлювати свою думку, швидко виконувати якусь роботу – *Розмазня*.

Привернула увагу наших прашурів і здатність мовця видавати звуки, схожі на ті, що їх утворює музичний інструмент чи то, можливо, володіти цим інструментом: *Кувичка, Кувичкин, Кувичко* (див.: *кувички* ‘російський народний музичний інструмент, подібний до сопілки’ [ВТССУМ, с. 594]); здатність видавати звуки, подібні до *ку-ку* – *Кука, Кукало, Кукарин, Кукін, Кукованець, Кукота*; часте вживання слова *куди* – *Кудишкін*.

Наші прашури прореагували на вживання слів ненормативної лексики – *Матюк, Матютенко, Матюла, Матюш, Матюша, Матюшенко, Матюшко, Матющенко*.

Окремо позначена здатність людини все знати – *Почуйко*; правдивість мовлення – *Правдивий, Правдин, Правдюк*; чесність співрозмовника – *Пречесний*; уміння передбачати майбутнє – *Пророка; Реченко; Рекіян*; здатність людини випрошувати – *Просенюк, Проха, Прохаренко, Прошака, Просикін*; прощати – *Проценко*; уміння правильно розсудити суперечку між кількома особами – *Розмериця, Розмириця*; уміння добре розповідати – *Розповідей*; по-особливому ставитися до секретів – *Секретенко*; невміння тримати секрети – *Скородзвін, Скорозвон*.

У прізвищах відображено реакцію мовця на розум мовної особистості – *Розуменний, Розумний; Розум, Розумей, Розуменко, Розумин, Розумнюк*; здатність часто жалітися на різні обставини життя – *Рева, Ревенко, Ревієнко, Ревін, Ревук*; уміння вихвалитися – *Самофал, Самохвал; Фалько, Хваль, Хвальок, Хвастуненко*; здатність до висміювання співрозмовника – *Хихло, Хихлов*; нещирість – *Фальшин*; володіння свавільним характером – *Свавільний* та ін., здатність легко вступати в суперечку: *Споришін, Спорний, Спорник*.

Не повністю втратили свою семантичну ауру й прізвища: *Семираденко, Семиразум; Скрикєря, Скрит; Скрамний; Слухай; Смилов*.

Мають подвійну, а, можливо, й потрійну семантичну ауру прізвища *Солод, Солоденко, Солоденько, Солоджук, Солодий, Солодкий, Солодилов, Солодко, Солодовченко, Солодуха, Солодухін, Солодюк, Соложенко*. Ці власні назви могли первісно вказувати на вміння особистості говорити приємні речі, а, з іншого боку, – займатися виготовленням солоду (див.: *солод* ‘продукт штучного пророщування зерен хлібних злаків, що містить активні ферменти і використовуються при виготовленні спирту, дріжджів, квасу і под.’ [ВТССУМ, с. 1355]).

Прізвища *Суржан, Суржанський, Сурженко, Суржко* мають затемнену семантичну ауру. Ймовірно, в їхню основу покладено лексему *суржик* зі значенням ‘суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса та ін.; борошно з такої суміші’ [ВТССУМ, с. 1416], хоч сьогодні поширене й інше значення цього слова – ‘елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно’ [Там само].

Прозорішу мотивацію мають прізвища *Талала, Талдикін; Тарабан, Тарабановський, Тарабанько, Тарабакін; Таратун, Таратута, Таратухін; Таририко; Таритора; Триндюк, Тріпло, Тріпак, Трубило, Трубиця; Тупикін, Тупиця, Тупиченко*.

Отже, перелік відапелятивних прізвищ дає змогу стверджувати, що в полі зору українського мовця були позитивні й негативні риси особистості. Частина їх стосується особливостей вимови, процесу комунікації, а інша – називає риси характеру, поведінки учасників розмови. Слухачька проекція сприйнятого під час комунікації тексту впливає на оцінку співрозмовника. На сьогодні ця оцінка може бути затемненою чи прозорою, що залежить від прозорості чи непрозорості семантичної аури прізвища та його конотативного забарвлення. Подібні прізвища виконують функцію рефлексивів.

Наразі при характеристиці елітарної особистості, за О. О. Дмитрієвою, звертають увагу на такі її ознаки: асоціативність, рекурентність, хрестоматійність, широке впізнання, знаковість (символічність), яскравість, типовість, прецедентність [3, с. 13]. Модель опису лінгвокультурного типу елітарної мовної особистості містить такі групи рис: 1) паспорт лінгвокультурного типу (зовнішній образ, одяг, вік, гендерна ознака, походження, місце проживання й характер житла, сфера діяльності, дозвілля, родинний стан, оточення,

мовленнєві особливості); 2) соціокультурна довідка; 3) дефініційні характеристики; 4) ціннісні характеристики [3, с. 14].

Скажімо, при інтерв'юванні респондентів до українців, що спілкуються українською мовою, ми зверталися з питанням: *Якою мовою Ви говорите?*

Однослівні відповіді і наративи на цю тему засвідчують, що більшість мовців усвідомлюють, що вони спілкуються мовою, яка має певні відмінності від літературної. Зокрема, чимало мовців, визначаючи мову, апелюють до населеного пункту, у якому вони живуть: *по-стельмахівськи* (с. Стельмахівка, Сватівський р-н, Луганська обл.), *по-марківському* (сmt. Марківка), *по-осинівському* (с. Осинове, Новопокровський р-н), *по-новобілівському* (с. Новобіла, Новопокровський р-н).

Немало й відповідей, що вказують на певні діалектні особливості мови: *по-нашому*, *по-своєму*. Переважна ж частина респондентів стверджує, що вони говорять українською мовою, але не рафінованою літературною (*ми українці, балакаємо по-українському, ну не так, як Алла Мазур, хоч це ж, однак, українська мова*).

Освіченість респондентів дозволяє тверезо оцінити своє усне мовлення: *ми говоримо суржилом, так наші батьки балакали, так і ми балакаємо*.

Отже, у біблійних заповідях, усній народній творчості, творах письменників-класиків закладено основи мовного портретування елітарної особистості – представника українського етносу. У них задокументовано основні риси мовлення, які одержували схвальну оцінку співвітчизників із найдавніших часів. Прізвищеві назви демонструють ставлення мовців до різних співрозмовників, які зразково чи погано володіють мовою, мають вади вимови, не завжди виявляють риси характеру, властиві для елітарної мовної особистості тощо. Для створення сучасного лінгвокультурного типуажу дискурсивної (мовної) особистості релевантними є соціологічні методи дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови в контексті стилістичної науки : зб. наук.-дидакт. пр. / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2009. – 216 с.
2. Богин Г. Обретение способности понимать : Введение в филологическую герменевтику / Г. Богин. – М. : Психология и бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.
3. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX века : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / О. А. Дмитриева. – Волгоград, 2007. – 48 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов [отв. ред. Д. Н. Шмелёв]. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
5. Клюканов И. Э. Языковая личность и интегральные смысловые образования / И. Э. Клюканов // Язык, дискурс и личность. – Тверь, 1990. – С. 9–73.
6. Пушкин А. А. Способ организации дискурса и типология языковых личностей / А. А. Пушкин // Язык, дискурс и личность. – Тверь, 1990. – С. 50–60.
7. Санченко Є. М. Елітарна мовна особистість : від діалектних витоків до літературної мови : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Санченко Євгенія Миколаївна. – Луганськ, 2009. – 185 с.
8. Синельникова Л. Н. Дискурсивная личность как предмет и объект социолінгвістики / Л. Н. Синельникова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 3(21). – С. 41–52.
9. Сиротинина О. Б. Человек и его язык / О. Б. Сиротинина // Вопросы стилистики : Язык и человек. – Саратов : Изд-во ГОСУНЦ „Колледж”, 1996. – Вып. 26. – С. 2–10.
10. Спанатій Л. С. Риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. С. Спанатій. – К. : Видав. дім „Ін Юре”, 2006. – 144 с.
11. Струганець Л. В. Культура української мови і мовна особистість учителя : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Струганець Любов Василівна. – Тернопіль, 1996. – 226 с.
12. Українська література у портретах і довідках : давня література – література XIX ст. : довідник / [редкол. : С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.

ДЖЕРЕЛА

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

У статті з'ясовано, що для вивчення лінгвокультурного типуажу мовної особистості треба звертатися до аналізу документальних джерел певного періоду розвитку мови. Такими джерелами є фольклор, твори

класиків української літератури, прізвища. Для створення сучасного лінгвокультурного типуажу дискурсивної мовної особистості релевантними є соціологічні методи дослідження.

Ключові слова: мовна (дискурсивна) особистість, елітарна мовна особистість, лінгвокультурний типаж, прізвище, прізвищеві назви, семантична аура прізвища.

In the article it has been defined that for study of the linguocultural type of linguistic personality it is necessary to refer to documentary sources of the definite period of language development. Such sources are folklore, works of the classics of the Ukrainian literature, surnames. Relevant methods to the creation of the modern linguocultural type of discursive linguistic personality are sociological research methods.

Key words: linguistic (discursive) personality, elite linguistic personality, linguocultural type, surname, surname names, semantic aura of a surname.

Ирина Гончарова
(Винница)

УДК 811.161.1:373

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЧЕБНО-НАУЧНЫХ ТЕКСТАХ МЕДИЦИНСКОГО СОДЕРЖАНИЯ

В современной лингвистике проблема исследования коммуникативно-прагматической функции языка является предметом внимания многих ученых. Вопросы коммуникативной прагматики и теории текста изучали В.А. Андреева, Н.Д. Арутюнова, Е.А. Гончарова, Д.С. Лотте, А.В. Суперанская и др.; принципы коммуникативной грамматики – Н.К. Онипенко и М.Ю. Сидорова; исследованиями в области коммуникативно-прагматической семантики занималась Н.Ф. Алефиренко; проблемы настоящего и будущего коммуникативной лингвистики отражены в работах Л.М. Михайлова; изучению терминов, терминологии и научному стилю речи посвящены труды К.Я. Авербуха, Г.О. Винокура, М.М. Глушко, Б.Н. Головина, В.М. Лейчика, А.А. Реформатского и др.; изучению прагматического и когнитивного аспектов языка – работы А.О. Мубориевой; коммуникативно-прагматический потенциал языковых единиц представлен в исследованиях С.Г. Сидоренко.

Функции терминологической лексики, ее адаптационные возможности, а также психолингвистические аспекты процесса адаптации, все больше интересуют ученых. Так, Э.В. Маргания отмечает, что терминологическая единица выступает как результат дискурсивной деятельности, реализующей процесс познания, как способ языковой репрезентации понятия, т.е. единица номинации, репрезентирующая структуру ментального уровня [8, с. 73]. В то же время Г.И. Александрова утверждает, что функции термина детерминированы практической установкой, коммуникативным заданием [4, с. 205], а Т.В. Рожкова констатирует, что термины, репрезентирующие понятие, одновременно отражают категорию последовательности, поскольку одно явление на фоне другого служит причиной его возникновения [12, с. 293].

По мнению Е.А. Барсуковой, семантическая структура термина отражается посредством раскрытия гипонимических, синонимических, антонимических, эквиполентных отношений с другими понятиями описываемой области знания. Она же говорит, что к числу наиболее социально весомых терминологий можно отнести медицинскую терминологическую систему, которая всегда представляла одну из самых значительных наук и областей практической деятельности человека [5, с. 2–3].

Проанализировав научную литературу, мы пришли к выводу, что адаптационные процессы терминологических единиц в учебно-научной литературе изучены недостаточно. В связи с этим, для нас представляет особый интерес названная проблема с точки зрения функционально-прагматического характера изложенных процессов.